

Ingliz va o'zbek tillarida binomiialarning qiyosiy tadqiqi.

Ermatov Shoxruh Rahimovich,

ADCHTI, Ingliz tili va adabiyoti

kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya

Binomiiallar yoki o'zgarmas so'z juftliklari ko'plab tillarda uchraydigan qiziqarli lingvistik hodisadir. Ular odatda bog'lovchi bilan bog'langan ikkita so'zdan (Ingliz tilida asosan "and") iborat bo'lib, qat'iy tartibga ega va ko'pincha idiomatik ma'no kasb etadi. Ushbu maqolada, har xil til oilalariga mansub bo'lgan ingliz va o'zbek tillaridagi binomiialarning tuzilishi, semantikasi va madaniy jihatlari o'rganiladi. Ushbu tillarda binomiialarning shakllanishi, ishlatilishi va chastotasi taqqoslanib, lingvistik va madaniy chegaralar bo'ylab binomial ifodalarning universalligi va o'ziga xosligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Binomial birikmalar, Ingliz tili lingvistikasi, Irreversibilitet (o'zgarmas tartib), semantik va sintaktik tuzilma, fonetik qonuniyatlar, turg'un birikmalar, korpus lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik, frazeologik birliklar

Binomiiallar inson tilining ajralmas qismi bo'lib, stilistik va funksional jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ular madaniy normalar, kognitiv afzalliklar va lingvistik konvensiyalarni aks ettiradi. Ingliz va boshqa hind-yevropa tillarida binomiiallar keng o'rganilgan bo'lsa-da, ular turkiy tillarda, jumladan, o'zbek tilida kam tadqiq qilingan. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi binomiiallarni sintaktik tuzilishi, semantik xususiyatlari va madaniy asoslari bo'yicha qiyosiy tahlil qilish orqali bu bo'shliqni to'ldirishni maqsad qiladi.

Binomiiallar bitta grammatik kategoriya (masalan, otlar, fe'llar, sifatlar)ga mansub ikki so'zdan iborat bo'lib, bog'lovchi orqali bog'lanadi. Ular ko'pincha o'zgarmas bo'lib, so'zlarning tartibi o'zgartirilganda ma'no yo'qolishi yoki grammatik jihatdan noto'g'ri bo'lishi mumkin. Ingliz tilida "bread and butter" (non va yog'), "salt and pepper" (tuz va murch), "law and order" (qonun va tartib) kabi misollar mavjud.

O'zbek tilida esa "ota-ona" (ota va ona) va "katta-kichik" (katta va kichik) kabi binomiallar uchraydi.¹

Binomiallarning asosiy xususiyatlari:

- O'zgarmaslik: Unsurlar tartibi qat'iy.
- Idiomatik xususiyat: Juftlikdagi so'zlarning alohida ma'nosi umumiy ma'nodan kelib chiqmasligi mumkin.
- Madaniy xoslik: Binomiallar ko'pincha madaniy qadriyatlar va amaliyotlarni aks ettiradi.²

Ingliz tilida binomiallar odatda "and" bog'lovchisi bilan bog'lanadi (masalan, "black and white" - qora va oq). O'zbek tilida esa "va" bog'lovchisi ishlatilsa-da, ko'plab binomiallar bog'lovchisiz, qo'shma so'z shaklida ifodalanadi (masalan, "ota-ona" - ota va ona). Bu farq o'zbek tilining agglutinativ xususiyatlarini aks ettiradi, chunki unda morfemalar birikib bitta so'z sifatida shakllanishi keng tarqalgan.³

Har ikkala tilda binomiallarning so'z tartibi qat'iy belgilangan, lekin bu tartibni belgilovchi tamoyillar farqlidir. Ingliz tilida tartib fonologik omillar (masalan, qisqaroq so'z avval kelishi) yoki semantik ierarxiyalar (masalan, "men and women") orqali belgilanadi. O'zbek tilida esa madaniy va ijtimoiy ierarxiyalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, "ota-ona" (ota va ona) iborasi o'zbek jamiyatining patriarxal tuzilishini aks ettiradi, chunki an'anaviy ravishda ota avval tilga olinadi.

Binomiallarning semantik jihatdan taqqoslanishi avvalo ma'nosiga ko'ra turlari: Ko'plab binomiallar har ikki tilda ham to'g'ridan-to'g'ri ma'noga ega, masalan, ingliz tilidagi "salt and pepper" va o'zbek tilidagi "non-kulcha" (non va kulcha). Biroq, ba'zi binomiallar idiomatik yoki ko'chma ma'noga ega bo'ladi. Masalan, ingliz tilida "high and dry" iborasi murakkab vaziyatda qolishni anglatadi, o'zbek tilida esa "qattiq-yumshoq" (qattiq va yumshoq) iborasi inson fe'l-atvorini tasvirlashda ishlatilishi mumkin.

¹ Shodmonov, E. (2010). *Turkiy Tillar: Tuzilishi va Tipologiyasi*. Toshkent: Navro'z Nashriyoti.

² Johansson, S. (2007). *Seeing through Multilingual Corpora: On the Use of Corpora in Contrastive Studies*. John Benjamins Publishing.

³ Biber, D., Konrad, S., & Lich, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Pearson Education.

Binomiallar madaniy qadriyatlar va amaliyotlarni aks ettiradi. Ingliz tilidagi "husband and wife" (er va xotin) nikohga urg'u bersa, o'zbek tilida "do'st-dushman" (do'st va dushman) ijtimoiy munosabatlar va sadoqat muhimligini ko'rsatadi. Bu xususiyat binomiallarni til va madaniyat bo'yicha chuqur tadqiq qilishga imkon yaratadi.⁴

Binomiallar ingliz tilida o'zbek tiliga qaraganda ko'proq uchraydi, chunki ingliz tili analitik til bo'lib, unda tayyor ifodalar keng qo'llaniladi. O'zbek tili esa agglutinativ til bo'lib, binomiallar o'rniga bitta so'z yoki qo'shimchalardan foydalanish keng tarqalgan.

Har ikkala tilda ham binomiallar rasmiy va adabiy uslublarda ko'proq uchraydi. Biroq, o'zbek binomiallari maqollar va xalq iboralarida ko'proq qo'llaniladi, bu esa o'zbek madaniyatining og'zaki an'analarini aks ettiradi. Masalan, "yaxshi-yomon" (yaxshi va yomon) iborasi o'zbek maqollarida axloqiy saboq berish uchun ishlatiladi.

Har ikkala til ham binomiallarning qat'iy tartibini kognitiv afzalliklar orqali belgilaydi, masalan, muhim yoki prototipik element oldin kelishi mumkin. Ingliz tilida "day and night" (kun va tun) tabiiy vaqt ketma-ketligini aks ettirsa, o'zbek tilida "katta-kichik" (katta va kichik) hajmga asoslangan ierarxiyani ifodalaydi.

Binomiallar ko'pincha madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi "rich and poor" (boy va kambag'al) iqtisodiy farqlarni ko'rsatadi, o'zbek tilidagi "qari-yosh" (qari va yosh) esa katta yoshlilarga hurmat qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi binomiallarning umumiy va xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Har ikkala til qat'iy so'z tartibi va idiomatiklik kabi umumiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, sintaktik tuzilishi, madaniy o'ziga xosligi va ishlatilish chastotasi jihatidan farqlanadi. Ushbu tadqiqot boshqa turkiy va hind-yevropa tillariga kengaytirilsa, binomial ifodalarning kognitiv va madaniy jihatlari yanada chuqurroq o'rganilishi mumkin.

Adabiyotlar

⁴ Malkiel, Y. (1959). "Studies in Irreversible Binomials." *Lingua*, 8(1), 113-160.

1. Biber, D., Konrad, S., & Lich, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Pearson Education.
2. Johansson, S. (2007). *Seeing through Multilingual Corpora: On the Use of Corpora in Contrastive Studies*. John Benjamins Publishing.
3. Karimov, A. (2015). *O'zbek Tili va Madaniyati: Qo'llanma*. Toshkent Universiteti Nashriyoti.
4. Malkiel, Y. (1959). "Studies in Irreversible Binomials." *Lingua*, 8(1), 113-160.
5. Shodmonov, E. (2010). *Turkiy Tillar: Tuzilishi va Tipologiyasi*. Toshkent: Navro'z Nashriyoti.